

Gezegensel Siyaset Manifestosunun Ardından Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerdeki Konumu

Didem BUHARİ GÜLMEZ

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bengü AYDIN DİKMEN

Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ofisi

Bu makaleye atıf için: Didem Buhari Gülmez ve Bengü Aydın Dikmen, “Gezegensel Siyaset Manifestosunun Ardından Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerdeki Konumu”, *Uluslararası İlişkiler*, Çevrimiçi Erken Yayın, 17 Aralık 2021, s. 1-20, DOI: 10.33458/uidergisi.1054551

Makaleye Erişim için: <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.1054551>

Makale Gönderim: 2 Haziran 2020
Son Düzeltme: 23 Kasım 2021
Çevrimiçi Erken Yayın: 17 Aralık 2021

**Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler
E-posta: bilgi@uidergisi.com.tr**

Bu makalenin tüm hakları *Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) Derneği*'ne aittir. Önceden yazılı izin almadan hiçbir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik amaçlı alıntılar bu kuralın dışındadır. Yazıda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Gezegensel Siyaset Manifestosunun Ardından Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerdeki Konumu

Didem BUHARİ GÜLMEZ

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir

E-posta: mdidem.buhari.gulmez@ikc.edu.tr

Orcid: 0000-0001-9199-7835

Bengü AYDIN DİKMEN

Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ofisi, İzmir

E-posta: benguaydin@iyte.edu.tr

Orcid: 0000-0002-6862-3947

ÖZET

Bu makale, Uluslararası İlişkilerde Yeşil Teoriyi daha iyi konumlandırabilmek için Gezegensel Siyaset Manifestosu üzerine yapılan güncel tartışmalara ışık tutmaktadır. Özellikle, Yeşil Teorinin disiplindeki konumuna ilişkin çalışmalarda görülen “sorun çözen teorilere karşı eleştirel teoriler” ikiliğini aşmayı hedeflemektedir. Buna yönelik olarak, Yeşil Teoriyi Uluslararası İlişkilerin ana akım teorileriyle kıyaslamak yerine, Gezegensel Siyaset Manifestosu perspektifinden Yeşil Teorinin İnşacılık, Normatif Teori, Postyapısalcılık, Eleştirel Teori, Postkolonyalizm ve Feminizm gibi başlıca eleştirel teorilerle arasındaki karmaşık ilişkiye odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Teori, Eleştirel Teori, Gezegensel Siyaset, Doğa Merkezilik, Ekofeminizm

The Place of Green Theory in International Relations After the Planetary Politics Manifesto

ABSTRACT

This article sheds light on the current debates on the Planetary Politics Manifesto in order to better locate Green Theory in International Relations. In particular, it aims to go beyond the “problem-solving vs critical theories” binary that is observed in the studies on the location of Green Theory in the discipline. Therefore, rather than comparing Green Theory with the mainstream theories of International Relations, it focuses on the complex relationship between Green Theory and major critical theories such as Constructivism, Normative Theory, Poststructuralism, Critical Theory, Postcolonialism and Feminism from the perspective of the Planetary Politics Manifesto.

Keywords: Green Theory, Critical Theory, Planetary Politics, Ecocentrism, Ecofeminism

Giriş

Uluslararası Politik Ekonomi ve Normatif Teori'nin keşişiminden evrildiği düşünülen Yeşil Teori,¹ genel olarak Uluslararası İlişkiler disiplininde marjinal bir konumdadır. 2014 ve 2018 yıllarında yapılan *Teaching, Research and International Policy* (TRIP) anket araştırmasının sonuçlarına göre Uluslararası İlişkiler alanında çevre konusuna odaklanan araştırmacıların oranı yüzde 3'ün altında kalmaktadır.² Türkiye'de 2018 TRIP verilerine göre bu oran yalnızca yüzde 1,3'tür.³ Alanın önde gelen uluslararası dergilerinde de çevre konusuna odaklanan yayın oranı aynı şekilde düşüktür.⁴ Çevre konusunda lisans dersleri de hem genel olarak dünyada hem de Türkiye özelinde çok kısıtlı kalmıştır.⁵ Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Teorileri üzerine yayımlanmış başlıca ders kitaplarında Yeşil Teori ya hiç bulunmamakta ya da son sırada yer almaktadır. Türkiye'de Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkiler disiplinindeki konumunu araştıran başlıca çalışmalar incelendiğinde iki farklı eğilim gözlenmektedir.⁶ İlk eğilimi izleyen çalışmalar, Robert Cox'un "sorun çözen teorilere karşı eleştirel teoriler"⁷ ayrımından yola çıkarak Yeşil Teorinin "sorun çözen" teorilerden farkını açıklamaya odaklanır. İkinci eğilime göre, Yeşil Teori sıklıkla tarihsel materyalist yaklaşımlar bağlamında ele alınarak sosyo-ekonomik eşitsizlikleri üreten yapılar ile aktörlerin ilişkisi incelenmektedir.⁸ Yeşil Teoriye son dönemde bu iki eğilimin dışında kalan ve Yeşil Teorinin çoksosyal doğasına katkıda bulunan alternatif bir perspektiften bakılmaktadır.⁹ Bu makalenin amacı, sözü edilen alternatif yaklaşım ışığında Yeşil Teori ile diğer eleştirel teoriler arasındaki karmaşık ilişkiyi daha görünür kılmaktır.

1980'li yıllardan itibaren hem ontolojik hem epistemolojik açıdan ana akım teorilere meydan okuyan birçok postpozitivist teorik akım öne çıkmıştır. Bu teoriler, kendi içlerinde çoksosyal bir niteliğe

- 1 Robyn Eckersley, "Green Theory", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (der.), *International Relations Theories*, 3. Baskı, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayınevi, 2013, s. 266-286.
- 2 Jessica F. Green ve Thomas N. Hale, "Reversing the Marginalization of Global Environmental Politics in International Relations: An Opportunity for the Discipline", *Political Science & Politics*, Cilt 50, No 2, 2017, s. 473-479; Mustafa Aydın ve Cihan Dizdaroğlu, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler: TRIP 2018 Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 16, No 64, 2019, s. 3-28.
- 3 Aydın ve Dizdaroğlu, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler", s. 9.
- 4 Green ve Hale, "Reversing".
- 5 Green ve Hale, "Reversing"; Ceren Uysal Oğuz ve Senem Atvur, "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Lisans Programlarında Çevre ile İlgili Derslerin İncelenmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, No 3, 2018, s. 2512-2527.
- 6 Bkz. Yelda Erçandırlı, "Yeşil Teori", Ramazan Gözen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 493-515; Çağlar Söker ve Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkeze Taşımak: Temel Yaklaşımlar ve Tartışmalar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 13, No 1, 2018, s. 227-262; Kamil Tarhan, "Küresel Çevre Sorunlarının Politikleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Analiz", *International Journal of Social and Humanities Sciences*, Cilt 2, No 1, 2018, s. 152-170; İbrahim Mazlum, "Küresel Siyaset ve Çevre", Evren Balta (der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 2018, s. 457-489; Vakur Sümer, "Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişikliği", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2016, s. 393-402; Serhan Ünal, "Yeşil Teori", Mehmet Şahin ve Osman Şen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, Ankara, Kripto, 2014, s. 229-251; Yelda Erçandırlı, "Green (In)Security in International Relations Theory: A Critical Realist Perspective", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- 7 Robert Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium*, Cilt 10, No 2, 1981, s. 126-155.
- 8 Yelda Erçandırlı, "Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, 2021, Çevrimiçi Erken Yayın; Jonathan Hughes, *Ecology and Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- 9 Bkz. Anthony Burke et al., "Planet Politics: A Manifesto from the End of IR", *Millennium*, Cilt 44, No 3, 2016, s. 499-523; Stefanie Fishel et al., "Defending Planet Politics", *Millennium*, Cilt 46, No 2, 2018, s. 209-219.

sahiptir. Yeşil Teorinin bu akımlar arasında olduğu düşünülmeğe de, Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkiler teorileri arasındaki konumu hakkında görüş birliği bulunmamaktadır. Örneğin, Yeşil Teori, jeopolitik, evrimci ve ekofeminist teorileri kapsayan ve insan-doğa ilişkilerine odaklanan teorik geleneğin bir parçası olarak görülür.¹⁰ Özellikle Yeşil Teorinin ana akım teorilerden farklarına odaklanan çalışmaların Yeşil Teori ile diğer eleştirel teoriler arasındaki etkileşim ve ayrışmalara detaylı bir şekilde yer vermediği görülmektedir. Yeşil Teorinin insan merkezliliğin ötesine geçen ontolojik yaklaşımı nedeniyle “sorun çözen teorilere karşı eleştirel teoriler” ikiliğinin ötesine geçtiği düşünülebilir.

Yalvaç’a göre, postpozitivist teorilerin yarattığı tartışmalar çok yeni olduğu için bu yeni tartışmalar üzerine henüz yeterince düşünülmemiştir.¹¹ Eleştirel teorilerin kendi aralarındaki tartışmalar daha detaylı ele alınmalıdır. Esasen, Uluslararası İlişkilerde ana akım teoriler ve eleştirel teoriler arasında bile doğrudan bir ‘tartışma’ olduğunu söylemek zordur.¹² *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinin yazarı Thomas Kuhn’a göre, olgunlaşmış her bilim dalında köşe başlarını tutmuş olan baskın bir “paradigma” olduğu ve bu paradigmanın meşru gördüğü ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlar dışında kalanlara karşı “inatçı ve kalın kafalı” bir direnç gösterdiği gözlemlenir.¹³ Oysa, yeni keşiflerin yapılabilmesi için farklı bakış açılarına, yeni kavram ve kuramlara ihtiyaç vardır. Ancak baskın paradigma, kendi iç tutarlılığını sağlamak adına, yalnızca önerdiği yollarla çözülebilecek sorunsallara (Kuhn’un deyişiyle “bulmacalara”) odaklanılmasını, aykırılıkların ise “paradigmanın sağladığı kalıba” sokularak “yalnızca paradigmanın sağladığı zeminde yeşermesini”¹⁴ şart koşar. Dolayısıyla, pozitivist paradigmaya ve devlet merkezci yaklaşımlara karşı çıkan Yeşil Teorinin disiplinindeki marjinal konumu tesadüfi değildir.¹⁵

Her ne kadar Yeşil Teorinin odağındaki çevre/doğa meseleleri, 1970’li yıllardan itibaren küresel siyaset gündemine alınmışsa da; askeri güvenlik, terörizm ve savaş gibi konuların dahil edildiği öncelikli ‘yüksek politika’ alanının dışında tutulmuştur.¹⁶ Ozon tabakasının delinmesi, bazı türlerin neslinin tükenmesi ve salgın hastalıklar nedeniyle giderek daha fazla ulusal ve uluslararası siyasette yer bulan çevre/doğa konusu, zamanla Uluslararası İlişkilerde ana akım teorilerin gündemine girmiştir. Ancak, çevre konusu yeni bir ontolojik ve epistemolojik bakış açısına yol açmamış; alışlagelmiş teori, kavram ve yöntemler ışığında sınırlı araştırma soru(n)larına dönüştürülmüştür. Bu çalışmaların birçoğunda realist ontoloji ve pozitivist epistemoloji geleneği ön plana çıkmaktadır.¹⁷ Özellikle güvenlik çalışmalarında, çevreyi tümenden yok sayma veya devletlerin “kaynak deposuna” indirgeme eğilimi görülmektedir.¹⁸ Üstelik, 1990’lı yıllarda çevre meselelerinin ulusal güvenliğe etkileri konusunda “yeni bir düşünme biçimine” ya da mevcut kavramların yeniden düşünülmesine gerek olmadığını açıkça

10 Knud Erik Jorgensen, *International Relations Theory: A New Introduction*, 2. baskı, Londra, Palgrave, 2017.

11 Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkilerde Teori”, Ramazan Gözen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 53.

12 Steve Smith, “Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory”, Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (der), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 2. Baskı, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayinevi, 2010, s. 4.

13 Thomas Kuhn, “Paradigmaları, bir bilim çevresine belli bir süre için model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar” olarak tanımlamıştır. Bkz. Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991, s. 30, 42, 159.

14 Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 88, 96, 161.

15 Steve Smith, “Environment on the Periphery of International Relations: An Explanation”, *Environmental Politics*, Cilt 2, No 4, 1993, s. 28-45.

16 Stephen Walt, “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, Cilt 35, No 2, 1991, s. 211-239; Barry Buzan et al., *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder ve Londra, Lynne Rienner, 1998.

17 Jan Selby, “Positivist Climate Conflict Research: A Critique”, *Geopolitics*, Cilt 19, No 4, 2014, s. 829-856.

18 Simon Dalby, “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, No 18, 2008, s. 179-195.

savunanlar görülmüştür.¹⁹ Bu tür yaklaşımlar, Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkiler alanında merkezden ziyade çevrede kalmasına yol açmıştır.²⁰

Yeşil Teori, diğer eleştirel teorilerle baskın paradigmaya karşı aynı safta yer alıp onlardan etkilenmiş ve onları etkilemiştir. Özellikle, normatif teori ve tarihsel materyalist yaklaşımlar, Yeşil Teorinin gelişimine önemli katkı sunmuşlardır. Ancak, Yeşil Teorinin doğa merkezci (*ecocentric*) ontolojisi nedeniyle diğer eleştirel teorilerden farklılaştığı da vurgulanmalıdır. Yeşil Teorinin insan merkezçiliğe (*anthropocentrism*) karşı duruşu hesaba katıldığında, diğer eleştirel Uluslararası İlişkiler teorilerini yeterince eleştirel bulmadığı söylenebilir. Zaten eleştirel teorilerin sınırlılığı konusunda çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Rumelili, eleştirel teorilerin başında gelen Postkolonyalizm literatüründe bile baskın paradigmayı ve ikili yapılarını aşamayan çalışmaların görüldüğünü vurgulamıştır.²¹ Yeşil Teorinin doğa merkezci perspektifinden bakıldığında, günümüz Uluslararası İlişkiler disiplinine ışık tutan ana akım ve eleştirel teoriler ortak bir soruna sahiptir: İki de yerkürenin özneselliğini (*agency*) kavrayacak kuramsal ve kavramsal yetiye sahip değildir.²² Kuhn'un savını doğrular şekilde, sadece baskın paradigmaya bağlı ana akım teorilerin değil, postpozitivist eleştirel teorilerin de yerkürenin özneselliğini vurgulayan alternatif bir Yeşil Teori bakış açısına direndiği görülebilir. Yeşil Teoriye dair güncel tartışmalar bunu açıkça ortaya koymaktadır.²³ Bu çalışmada, Yeşil Teorinin gelişimine katkı sunan temel tartışmalar kısaca ele alınacak ve güncel tartışmalarda öne çıkan 'Gezengensel Siyaset Manifestosu' ışığında Yeşil Teori ile başlıca eleştirel teoriler arasındaki karmaşık etkileşim tartışılacaktır.

Yeşil Teorinin Gelişimi

Bir çatı kavram olan Yeşil Teori; Eleştirel Coğrafya, ÇevreBilimi, Yer Sistem Bilimi, Siyaset Teorisi, Küreselleşme Sosyolojisi gibi Uİ disiplini dışındaki çalışmalardan beslenmiştir. Özellikle, ekolojik siyasi düşünce kapsamında, büyümenin ekolojik sınırları tezi ile ekomodernizm tartışması dikkat çekmektedir.²⁴ Roma Kulübü'nün 1972'de yayınladığı "Büyümenin Sınırları" (*Limits to Growth*)²⁵ raporuna göre, sınai üretim, kaynakların tükenmesi, kirlilik, gıda üretimi ve nüfus artışı üzerine yapılan araştırmalar mevcut büyüme anlayışının gezegende geri dönülemez bir ekolojik yıkıma yol açtığını göstermektedir. Bu yaklaşım, büyüme ve ekoloji arasında sıfır toplamlı bir denklem kurduğu ve dolayısıyla ekolojik yıkımı ekonomik, sosyal ve siyasi sistemlerle ilişkilendirdiği için çarpıcı bulunmuştur.²⁶ Rapora binaen, çevreciler, kısa vadeli teknolojik onarımların ekolojik yıkımı önleyemeyeceğini, sadece geciktirdiğini savunmuştur.²⁷

19 Bkz. Marc Levy, "Is the Environment a National Security Issue?", *International Security*, Cilt 20, No 2, 1995, s. 35-62; Daniel Deudney, "The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security", *Millennium*, Cilt 19, No 3, 1990, s. 461-476; Bernard Finel, "What Is Security? Why the Debate Matters", *National Security Studies Quarterly*, Cilt 4, No 4, 1998, s. 1-18.

20 Anna Agathangelou, "Bruno Latour and Ecology Politics", *Millennium*, Cilt 44, No 3, 2016, s. 321-347.

21 Bahar Rumelili, "Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yerel-Görüşlülük ve Doğu'nun Özneselliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, No 23, 2009, s. 45-71.

22 Burke et al., "Planet Politics", s. 502.

23 Burke et al., "Planet Politics"; David Chandler et al., "Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR: A Response to Burke et al.'s 'Planet Politics'", *Millennium*, Cilt 46, No 2, 2018, s. 190-208; Fishel et al., "Defending Planet Politics".

24 Andrew Dobson, *Green Political Thought*, 3. baskı, Londra, Routledge, 2000.

25 Donella Meadows et al., *The Limits to Growth*, New York, Universe Books, 1972.

26 Neil Carter, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 43-44.

27 Ibid., s. 44.

Ekomodernizm (*ecological modernization*) ise, 1980'lerin sonundan itibaren "sürdürülebilir kalkınma" söylemlerini ön plana çıkarmıştır.²⁸ Ekomodernist²⁹ yaklaşımlar, "doğa dostu teknolojiler" ve "akıllı politikalar" sayesinde doğal kaynakları çeşitlendirip artırmanın mümkün olduğunu iddia eder. Ekomodernizm; yeşil teknoloji, yeşil enerji, yeşil kapitalizm ve yeşil kentleşmenin yanı sıra yeni dünyalar yaratma (*terraforming*) gibi projeler geliştirilmesine ön ayak olmuştur. Böylece hem ekolojik bozulmanın durdurulacağı hem de yeni yatırım alanlarının açılmasıyla yeni iş olanaklarının ortaya çıkacağı öne sürülmektedir. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun Bruntland Raporu (1987), sürdürülebilirlik ile kalkınma arasında "kazan-kazan" denklemi kurulursa, ikisinin de eş zamanlı sağlanabileceğini iddia etmiştir. Bu sav, 1992 yılında Rio'da düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı, namıdiğer Dünya Zirvesi'nde resmi olarak kabul edilmiştir.³⁰ Küresel ekonomik krizlere çare olarak BM, Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi modern liberal kurumlar "yeşil ekonomi" anlayışına sarılmıştır.³¹ Ancak büyümenin ekolojik sınırlılığı tezini savunanlara göre, ekomodernist "yeşil ekonomi" ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramları "oksimoron"dur.³² Başka bir deyişle, kapitalist sanayiciliğe ödün veren "sürdürülebilir kalkınma" modeli yerine, Yeşil Teori "sürdürülebilirlik" kavramını tercih etmektedir.

Ekolojik düşüncenin gelişimine katkıda bulunan bir diğer tartışma, "evrensel çevre vergisi içeren merkezietçi politikalar mı benimsenmeli?"³³ yoksa "yerel koşulların farklılığını vurgulayan yerinden yönetim (*decentralization*)³⁴ mi olmalı?" tartışmasıdır. Yerinden yönetim, Schumacher'in "küçük güzeldir" düsturu³⁵ ve biyo-bölgeselcilik (*bioregionalism*) tartışmalarından beslenmektedir. Buna göre, insanlar kendi bölgelerinde yetişen ürünleri tüketmeye öncelik vermelidir.³⁶ Bununla birlikte, mekansal olarak, Yeşil Teorinin küresel (veya gezegensel) bir vizyonu vardır. Bu nedenle Yeşil Teorisyenlerin en popüler sloganlarından biri şudur: "Küresel düşün, yerel hareket et!" (*Think globally, act locally!*).

İnsan merkezilik eleştirisiyle birlikte doğa merkezilik savunusu Yeşil Teorinin alameti farikalarından biridir. Doğa merkezilik, insanın yanısıra hayvan-bitki alemi, virüs ve bakteri gibi mikro canlılar, ekosistemler ve uzayı kapsayan insan dışı çevrenin araçsal değil, içkin bir değeri (*intrinsic value*) olduğunu savunmaktadır. Yeşil Teoriden önce sosyal, ekonomik, siyasi ve hatta dini nedenlerle, genellikle insana ve insan topluluklarına hizmet için araçsallaştırılmasında sakınca görülmeyen doğa, Yeşil Teorinin etik-normatif vizyonu ile birlikte değer ve öznesellik bağlamında yeniden ele alınmıştır. Bununla birlikte, doğa merkeziliğin içinde bulunan 'merkez' kelimesinin, doğayı yeni bir iktidar öznesi olarak tayin edip doğanın insana tahakkümüne zemin hazırladığı anlamına gelmediğini vurgulamak gerekmektedir.³⁷ Yeşil Teori, insanın doğada bulunan diğer canlılardan üstün olmadığını, doğaya daha fazla zarar vermesini meşru kılan herhangi bir ayrıcalığa sahip olmadığını savunmaktadır.

28 Ibid.

29 Andrew Dobson et al., "Trajectories of Green Political Theory", *Natures Sciences Sociétés*, Cilt 22, No 2, 2014, s. 135.

30 Eckersley, "Green Theory", s. 253.

31 Ulrich Brand, "Green Economy—the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development", *GAIA-Ecological Perspectives for Science and Society*, Cilt 21, No 1, 2012, s. 28.

32 Ibid.

33 Duygu Tan Gülcan, "Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, 2018, s. 49-63.

34 Dobson, "Green Political Thought".

35 Ernst Friedrich Schumacher, *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*, Londra, Vintage Books, 1973.

36 Dobson et al., "Trajectories", s. 134.

37 Bu konuyla ilgili katkılarından dolayı Yeşil Teori tartıştığımız İKÇÜ Uluslararası İlişkiler Teorisi Grubundaki öğrencilerimize teşekkür ederiz.

Doğa merkezlik ve insan merkezlik arasındaki “ekolojik sistemlerin ihtiyaçları mı, yoksa insanların ihtiyaçları mı önce gelir?” tartışmasında birini tercih etmeye zorlayan yaklaşımlar, ekoloji tartışmasının “daha geniş etik ve felsefi tartışmadan kopmasına” sebep olmaktadır.³⁸ Dolayısıyla 2000’li yıllarda, insanın ve doğanın eş-kırılğanlığını (*co-vulnerability*) ve karşılıklı bağımlılığını öne çıkaran “Gezegensel Siyaset” (*Planetary Politics*)³⁹ üzerine tartışmalar yükselmiştir. Örneğin, 2000 yılında Nobel Ödüllü atmosferik kimyager Paul Crutzen tarafından ortaya atılan “Antroposen” kavramı tartışma yaratmıştır.⁴⁰ Bu kavram Uluslararası İlişkiler alanyazınında yeni yeni yer bulmaya başlamıştır.⁴¹ Antroposen, insanın Gezegensel ilişkisini uzun erimli (*longue durée*) bir çerçevede okumayı önerir ve insanlığın “jeofiziksel bir kuvvet” haline gelerek yerel ve bölgesel ekosistemlerin yanı sıra yerkürenin tüm sistemlerini (atmosfer, biyosfer, hidrosfer) etkilediğini vurgular.⁴² Bu bağlamda, yaklaşık 12 bin yıl önce Son Buzul Çağının bitişiyle Holosen jeolojik çağına girilmiştir ancak insan faaliyetleri sonucunda ekolojik dengenin bozulmasıyla yerküre “Altıncı Yokoluşa”⁴³ doğru gitmektedir. Dolayısıyla, içinde bulunulan jeolojik çağın Antroposen olarak yeniden adlandırılması önerilmiştir.⁴⁴

Antroposen’in tarımla mı yoksa sanayi devrimiyle mi başladığı üzerine görüş birliği bulunmasa da, sözü edilen ekolojik bozulmanın “atom bombasının Japonya’ya atılmasıyla”⁴⁵ ivme kazandığı düşünülmektedir.⁴⁶ Antroposen, “siyasal rejimleri tamamen insanlar arası sözleşmeler ve mücadeleler olarak gören siyaset teorisine meydan okumakta”;⁴⁷ egemenlik, mekânsal-zamansal sınırlar, ulus-devlet ve askeri güç gibi uluslararası ilişkiler ve siyasal coğrafyanın geleneksel kavramsallaştırmalarının ötesine geçmektedir.⁴⁸ Kimine göre Antroposen çağına geçiş tezi, insanı gerektiğinden fazla önemsemek anlamına da gelebilir.⁴⁹ Bazıları da Antroposen tezinin dini bir “kıyamet günü” söylemine dayandığını savunmaktadır.⁵⁰ Henüz jeolojik bir çağ olarak kabul edilmese bile, yeryüzündeki milyarlarca canlıdan sadece bir tür olan insanın böylesine uzun çağlarda gerçekleşebilecek tahribatı birkaç on yıl içinde yapmış olması çeşitli sosyal, siyasi ve etik yaklaşımlar açısından incelenmeye değerdir.⁵¹

Yeşil Teorinin beslendiği disiplinlerarası tartışmaların zenginliği, Yeşil Teori alanındaki güncel gelişmeleri yakından takip etmenin önemini göstermektedir. Esasen bir teorinin neden geri planda kaldığını anlamak için sadece teorinin süregiden iç tartışmalarına bakmak yeterli değildir. Teorinin

38 Matt McDonald, “Climate Change and Security”, *International Theory*, Cilt 10, No 2, 2018, s. 168.

39 Karen Litfin, “Planetary Politics”; John Agnew et al. (der.), *A Companion to Political Geography*, Chicester, Wiley Blackwell, 2003, s. 470.

40 Nigel Clark ve Kathryn Yusoff, “Special Issue: Geosocial Formations and the Anthropocene”, *Theory, Culture & Society*, Cilt 34, No 2-3, 2017, s. 3-23.

41 Dahlia Simangan, “Where is the Anthropocene? IR in a new geological epoch”, *International Affairs*, Cilt 96, No 1, 2020, s. 211–224.

42 Litfin, “Planetary Politics”, s. 470.

43 Elizabeth Kolbert, *The Sixth Extinction: An Unnatural History*, New York, Henry Holt, 2014.

44 Clive Hamilton et al. (der.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis*, New York, Routledge, 2015, s. 1.

45 Colin Waters et al., “Can Nuclear Weapons Fallout Mark the Beginning of the Anthropocene Epoch?”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Cilt 71, No 3, 2015, s. 46-57.

46 Hamilton et al., “The Anthropocene”, s. 1.

47 Ibid., s. 9.

48 Litfin, “Planetary Politics”, s. 471.

49 Simangan, “Where is the Anthropocene?”

50 Delf Rothe, “Governing the End Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene”, *Millennium*, Cilt 48, No 2, 2020, s.158.

51 Simon Dalby, “Framing the Anthropocene: The Good, the Bad and the Ugly”, *The Anthropocene Review*, Cilt 3, No 1, 2016, s. 33-51.

disiplin içinde nasıl konumlandırıldığı büyük önem taşır. Yeşil Teoriyi Uluslararası İlişkilerde doğru konumlandırabilmek için, Yeşil Teorinin kendi içindeki güncel tartışmalarını ve diğer eleştirel postpozitivist teorilerle etkileşimini de incelemek gerekir. İzleyen bölümde, Yeşil Teori diğer eleştirel Uluslararası İlişkiler teorileriyle kıyaslanırken özellikle beş yazarlı “Gezegensel Siyaset Manifestosu”,⁵² ona karşı yazılan “non-manifesto”⁵³ ve Manifesto yazarlarının yanıt niteliğindeki ortak makalesi⁵⁴ temel alınacaktır. Manifesto, 2015 yılının Aralık ayında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı’nda 195 ülkenin onayıyla kabul edilen Paris Anlaşmasının hemen ardından kaleme alınmıştır. ABD, Avustralya ve Kanada’da çevre, coğrafya, siyaset bilimi ve jeopolitika üzerine araştırmalarıyla tanınan Anthony Burke, Stefanie Fishel, Audra Mitchell, Simon Dalby ve Daniel Levine tarafından 2016 yılında *Millennium: Journal of International Studies* dergisinde yayımlandıktan sonra, aynı yıl Avustralya Ulusal Üniversitesi (ANU) bünyesinde yapılan bir atölyede, Brisbane’de yapılan uluslararası bir konferansta ve *International Studies Association* (ISA) tarafından 2017 yılında Baltimore’da düzenlenen kongrede odak noktası olmuş, *Millennium* konferansında da Dipesh Chakrabarty’nin açılış konuşmasında konu edilmiştir.⁵⁵

Bu çalışma, Gezegensel Siyaset Manifestosu yaklaşımı ışığında Yeşil Teorinin başlıca eleştirel teorilerden nasıl etkilendiğini, onlardan hangi hususlarda ayrıştığını ve onları nasıl dönüştürme potansiyeli olduğunu ortaya koyma yönünde seçici bir inceleme sunmaktadır. Yeşil Teorinin çoksesli ve disiplinlerarası doğasını net maddeler halinde ortaya koymanın imkânsızlığı bir yana, Yeşil Teorinin diğer postpozitivist teorilerle ilişkisini derinlemesine ve daha kapsamlı analiz eden çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu seçici deneme bu yönde öncü bir adım olarak kabul edilebilir. Her ne kadar Yeşil Teorinin varsayımları kendi içinde tutarlı bir biçimde maddeler halinde belirtilemese de, Gezegensel Siyaset Manifestosu yaklaşımı özelinde öne çıkan bazı postpozitivist teorilerle ilişkisi Yeşil Teorinin gelecekte ne yöne evrileceği konusunda fikir verebilir.

Gezegensel Siyaset Manifestosu: Yeşil Teorinin Eleştirel Teorilerle İlişkisi

Gezegensel Siyaset Manifestosuna ayrıntılı bakıldığında Yeşil Teorinin özellikle İnşacılık, Postyapısalcılık, Eleştirel Teori ve Postkolonyalizmden derinden etkilendiği, ancak onlara bazı eleştiriler getirdiği açıkça görülmektedir. Aynı zamanda Yeşil Teorinin Normatif ve Feminist teorilerle de bütünleşerek Ekokozmopolitizm ve Ekofeminizm gibi alternatif akımlar doğurduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde vurgulanmak istenen, Yeşil Teorinin hem bu teorilerden beslendiği hem de onları beslediğidir. Dolayısıyla, Yeşil Teorinin diğer eleştirel teorilerden etkilendiği hususlar kadar, ayrıştığı hususlar da incelenmelidir. En önemli ayırım, Manifesto yazarlarının “ontolojik şok” olarak tanımladıkları doğa merkezciliktir. Manifestoya göre Yeşil Teori holistik bir yaklaşımla Gezegendeki canlıların birbirinden daha değerli veya değersiz olmadığını, her birinin ekosistem içerisinde varlığının içkin bir değeri olduğunu savunmaktadır. Modern sosyo-politik sistemlerin ve onları yeniden üreten ana akım teorilerin çevreyi araçsallaştıran “insan istisnacılığı” üzerine inşa edildiğini ve bu nedenle doğa merkezçiliği

52 Burke et al., “Planet Politics”.

53 Chandler et al., “Anthropocene”.

54 Fishel et al., “Defending Planet Politics”.

55 Ibid.

direnç gösterdiğini savunur. Yeşil Teoriyle sıklıkla karıştırılan çevreciliği insan merkezci olmakla,⁵⁶ modern teknolojiyi yücelterek insanı doğanın kurtarıcısı gibi gösteren ekomodernist akımları da “mesihçilikle”⁵⁷ suçlar. Yeşil Teori, doğa merkezci ontolojisi nedeniyle diğer eleştirel teorilerden de ayrışır çünkü onların da tıpkı ana akım teoriler gibi insana göre doğanın daha aşağı görülen konumunu yeterince sorunsallaştırmadığını düşünür.

İnşacılık ve Yeşil Teori Manifestosu

İnşacılığın öncü isimlerinden Nicholas Onuf “bilmediğimiz bir dünyada bildiğimiz dünyalar inşa ettiğimizi”⁵⁸ vurgulayarak Yeşil Teorinin de beslendiği bir yol açmıştır. Yeşil Teori manifestosu da Gezegenin “bizim” kurguladığımız “dünya(ları)mızın” çok ötesinde varlık ve etkinlik gösterdiğini savunur.⁵⁹ İnşacılık, doğal kabul edilen davranış ve normların esasen doğada nesnel bir gerçeklik olarak bulunmadığını, aksine öznelarası bir sosyal gerçeklik olarak inşa edilmiş olduğunu vurgular.⁶⁰ Özellikle Uluslararası İlişkilerde realizm ve liberalizm gibi baskın paradigmaya bağlı teorilerin devlet merkezci bakış açısını eleştiren İnşacılık, çevre çalışmalarına katkıda bulunmuş ve “iklim politikası girişimcileri”⁶¹ ile “ulusaşırı savunuculuk ağları”⁶² gibi “hükümet dışı aktörlerin rolünü”⁶³ vurgulamıştır. Ayrıca, ‘küresel’ ve ‘yerel’ kavramlarını öne çıkaran yeni araştırma alanları yaratmıştır. Örneğin, çevre normlarının küresel yayılımına odaklanarak, yerel kimliklerin çeşitliliği nedeniyle normların ne kadar farklı şekilde algılanıp uygulandığını gösterir.⁶⁴ Çevrecilik normlarının insan hakları normlarıyla birleşmesi⁶⁵ gibi yenilikçi konuları vurgulayarak toplumsal değişimleri inceleyen çalışmalara esin kaynağı olmuştur. Örneğin, kapitalist kalkınma anlayışıyla çevreciliği sentezleyen sürdürülebilir kalkınma gibi yeni kavramların oluşum sürecini ve bu sürecin ardındaki sosyal etkileşim ve öğrenme süreçlerini vurgular.⁶⁶

Gezegensel Siyaset Manifestosu bağlamında Yeşil Teorinin en önemli farkı, İnşacılığı besleyen sosyolojik düşüncedeki ‘insan istisnacılığı’ sorunsallaştırması ve küresel yerine ‘gezegensel’ bakış açısı önermesidir. Gezegensel Siyaset Manifestosuna göre, İnşacılar toplumsal çevrenin (*social environment*) önemini vurgularken, Yeşil Teori doğanın sosyal düzlemde özne olduğunu (*social nature*) ve Yerkürenin özneselliğinin toplumsal gerçekliğin inşası sürecinde rol oynadığını savunur.⁶⁷ İnşacılar farklı olarak, küresel ve ulusal düzlemdeki ‘mekan’ (*place*) kavramı yerine, Gezegensel dönüşümleri ve uzun erimli insan-doğa etkileşimini kapsayan ‘uzam’ (*space*) kavramını öne çıkarır.

56 Dobson, “Green Political Thought”.

57 Delf Rothe, “Governing the End Times?”.

58 Nicholas Greenwood Onuf, *World of Our Making*, Columbia, University of South Carolina Press, 1989.

59 Burke et al., “Planet Politics”, s. 500.

60 Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, Cilt 23, No 1, 1998, s. 182.

61 Cathleen Fogel, “Constructing Progressive Climate Change Norms: The US in the Early 2000s”, Mary Pettenger (der.), *The Social Construction of Climate Change: Power, Knowledge, Norms, Discourses*, Aldershot, Ashgate, 2007, s. 99-120.

62 Margaret Keck ve Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 1998.

63 Kate O’Neill, *The Environment and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

64 Justin Alger ve Peter Dauvergne, “The Translocal Politics of Environmental Norm Diffusion”, *Environmental Communication*, Cilt 14, No 2, 2020, s. 155-167.

65 Defne Gönenç, “Conceptualizing Norm Fusion Through Environmental Rights”, *Environmental Politics*, Cilt 30, No 3, 2021, s. 442-461.

66 Peter Haas, “When Does Power Listen to Truth? A Constructivist Approach to the Policy Process”, *Journal of European Public Policy*, Cilt 11, No 4, 2004, s. 569-592.

67 Burke et al. “Planet Politics”, s. 510.

İnşacı çalışmalar toplumsal değişime odaklanıp “iyi normların küresel düzlemde yayıldığı” izlenimini güçlendirmekle ve “kimin normlarının yayıldığını” yeterince sorunsallaştırmamakla suçlanmaktadır.⁶⁸ Buna ek olarak, Gezegensel Siyaset Manifestosu bağlamında Yeşil Teori, İnşacılıkta görülmeyen bir aktivizm öngörmektedir: “dünyanın modernist inşalarını kökten, radikal bir şekilde sarsmak ve yıkmak” gerektiğini savunmaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla, Yeşil Teori yaklaşımı, “inşacılık sonrası (*postconstructivist*)” olarak adlandırılmaktadır.⁷⁰ Wendt tipi İnşacılık, devlet merkezci terminolojiyi kullanması ve pozitivist epistemolojiyi benimsemesi nedeniyle yeterince eleştirel bulunmamaktadır.⁷¹ İzleyen bölümlerde Yeşil Teorinin Postyapısalcılıktan ve Eleştirel Teoriden nasıl beslendiği ve ayrıştığı özetlenecektir.

Postyapısalcılık ve Yeşil Teori Manifestosu

Postyapısalcılığın vurguladığı gibi, karmaşık olguları içerisi/dışarı, Ben/Öteki ve küresel/yerel gibi ikili tezatları indirgeyen yaklaşımlar, insan-doğa ilişkisine de indirgemeci yaklaşıp. Örneğin, Latour’a göre, Uluslararası İlişkilerin çevreyi siyaset dışı kabul eden inkarcı tutumunun soy kütüğü, Hobbes’un toplum/doğa ikiliğini yaratan “doğa durumu” (*state of nature*) savına dayanmaktadır.⁷² Postyapısalcılık, ikiliklerin meydana getirdiği söylemleri, pratikleri ve “parçalı, akışkan, sürekli yeniden inşa edilen özneleri”⁷³ sorunsallaştırırken, Yeşil Teori özellikle insan ve insan olmayan ikiliğini tartışmaya açar.⁷⁴ İnsan eylemlerinin doğadaki canlıları yerinden etmesi, göç yollarını değiştirmesi, evcilleştirdiklerini kısırlaştırıp “yabani” bulduklarını “ıtlaf” etmesi, hem bedeni hem de yaşamı kontrol altına alan “biyopolitika” kapsamında ele alınır.⁷⁵ Foucault, “aşırı biyogüç” (*excessive biopower*) teziyle, egemenlerin teknoloji ve siyaset yoluyla yeni yaşamlar yaratmaya çalışırken kontrol edilemeyen virüslerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu ve yaşamın kendisini yok etme gücüne sahip olduğunu vurgular.⁷⁶

İnsan bedeni ve yaşantısı sürekli insan dışı çevreyle etkileşim halindedir. Salt bakteri ve virüsler gibi mikroskobik canlıların değil, aynı zamanda plastiklerin, kimyasalların ve metallerin insan bedenine rutin olarak nüfuz ettiği görülmektedir.⁷⁷ Vestfalya düzeni olarak adlandırılan geleneksel bağlamda, insan dışı canlıların ve ekosistemlerin temsil⁷⁸ edilmemesi bir sorun olarak görülmemektedir.⁷⁹ Do-

68 Amitav Acharya, “How Ideas Spread: Whose Norms Matter?”, *International Organization*, Cilt 58, No 2, 2004, s. 239-275; Mary Pettenger (der.), *The Social Construction of Climate Change: Power, Knowledge, Norms, Discourses*, Aldershot, Ashgate, 2007.

69 David Chandler, “The Transvaluation of Critique in the Anthropocene”, *Global Society*, Cilt 33, No 1, 2019, s. 26-44.

70 Agathangelou, “Bruno Latour”, s. 343.

71 Ibid., s. 183.

72 Agathangelou, “Bruno Latour”.

73 Klevis Kolasi, “Postyapısalcılığın Söylemsel Ontolojisinin Eleştirisi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 17, No 65, 2019, s. 83-100.

74 Philipp Pattberg ve Oscar Widerberg, “Theorising Global Environmental Governance”, *Millennium*, Cilt 43, No 2, 2015, s. 684-705; Maarten Hajer ve Wytse Versteeg, “A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics”, *Journal of Environmental Policy & Planning*, Cilt 7, No 3, 2005, s. 175-184.

75 Burke et al., “Planet Politics”, s. 512; Scott Hamilton, “The Measure of All Things? The Anthropocene as a Global Biopolitics of Carbon”, *European Journal of International Relations*, Cilt 24, No 1, 2018, s. 33-57.

76 Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*, çev. G. Burchell, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

77 Nancy Tuana, “Viscous Porosity: Witnessing Katrina”, Stacy Alaimo ve Susan Hekman (der.), *Material Feminisms*, Bloomington, Indiana University Press, 2008, s. 188-213.

78 Küresel iklim yönetişiminin gelişimi ve meşruiyet sorunları için bkz. Bengü Aydın Dikmen, “Global Climate Governance between State and Non-State Actors: Dynamics of Contestation and Re-Legitimation”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Özel Sayı, Aralık 2020, s. e59-e79.

79 Bruno Latour, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Cambridge, Harvard University Press, 1987, s. 182.

ğayı ötekileştirmek, insan/insan olmayan ikiliğini ve insan istisnacılığını yeniden üreten bir yaklaşımdır. Gezegenel Siyaset Manifestosuna göre, insan Gezegenin diğer türleriyle “eş kırılmalı” içinde olduğunun ve bundan kaçınmasının mümkün olmadığını farkına varmalıdır.⁸⁰ Manifestoya göre, insan çevreyle “yapıcı dayanışma” (*constructive solidarity*) içine girmeyi öğrenmelidir ve bunun için de farkındalığını artırıp doğayla ilişkisine düşünümsele (*reflexive*) yaklaşması gerekir. Zengin elitlerin kendilerini yüksek güvenli sitelere kapatarak küresel ısınmadan kaçamayacağını ve yeni bir yeryüzü yaratma çabalarının insan ve doğa arasında olması gereken “yapıcı dayanışmaya” yol açmayacağını belirtir. Dolayısıyla, Manifestoya göre Yeşil Teori özgürleştirici aktivizmi vurgulayarak postyapısalcılıktan ayrılmaktadır.

Eleştirel Teori ve Yeşil Teori Manifestosu

“Nijer Deltasından Bangladeş’e” uzanan geniş coğrafyada; petrol çıkarma, madencilik, çevre kirliliği, nükleer test alanları olarak “kurban edilmiş bölgelerde” yaşamak zorunda bırakılan toplulukların hayatlarının iyileştirilmesi için mücadele etme gereğini vurgulayan Gezegenel Siyaset Manifestosu, Eleştirel Teoriden beslenmektedir.⁸¹ Tek tip vizyonun herkese dayatılmasına karşı çıkar. İnsan ve ötesini kapsayan çoklu dünyaları hesaba katan ve yerli (*indigenous*), modern ve postmodern yaşam biçimlerinin çeşitliliğini gözeterek “özgürleştirici” yollar inşa edilmelidir.⁸² Eleştirel Teoriye göre, yönetici elitlerin kapitalist çıkarlarına öncelik tanıyan hegemonik yapılar bu yolda engel oluşturmaktadır. Manifesto yazarları, “Kasırgaların piyasalardan daha ‘gerçek’ olmasına rağmen ve iklim krizi nükleer savaş etkisi yapabilecekken, nasıl olur da asıl gündem borsadaki hisse senetleri olabiliyor?” sorusunu öne çıkarmaktadır.⁸³

Yeşil Teori de Eleştirel Teori gibi, siyasi ve ekonomik sistemdeki yapısal eşitsizliklere tepki duyar ve çevresel sorunların ikincil önemde görülmesini eleştirir. Çoktarafli müzakerelerin aslında ulus aşırı kapitalist yönetici elitlerin sınıfsal dayanışması sonucu tıkandığını düşünür. Küresel Kuzeyin eşitsizlik, adaletsizlik ve ırkçılık pratikleri çevre sorunları yaratmaktadır.⁸⁴ Üstelik Küresel Güneyin iç bölünmüşlüğü, eşitsiz düzene karşı ortak bir yaklaşım geliştirmesini önlemektedir.⁸⁵ Bu açıdan, Manifestoda “eş-kırılmalı” yapılan vurgu tartışma yaratmıştır ve tarihsel adaletsizlikler nedeniyle ortaya çıkmış olan “farklılaşmış kırılmalıkların” göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁶

Çevreci “toplumsal uyanış ve direniş” hareketleri ortaya çıkmaya başlasa da, Gezegenel özgürleşme sivil itaatsizlik eylemleri çeşitli yasal, ekonomik, siyasi ve sosyal yaptırımlar ve şiddet yoluyla bastırılmaktadır. Eleştirel Teoriden etkilenen Gezegenel Siyaset Manifestosuna göre, yönetim düzeyinde böyle bir “uyanışın” gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel, “büyük enerji,

80 Fishel et al., “Defending Planet Politics”, s. 519.

81 Ibid., s. 213

82 Bkz. Cristina Yumie Aoki Inoue, “Worlding the Study of Global Environmental Politics in the Anthropocene: Indigenous Voices from the Amazon”, *Global Environmental Politics*, Cilt 18, No 4, 2018, s. 25-42; Rafi Youatt, “Personhood and the Rights of Nature: the New Subjects of Contemporary Earth Politics”, *International Political Sociology*, Cilt 11, No 1, 2017, s. 39-54.

83 Fishel et al., “Planet Politics”, s. 213.

84 Rohan D’Souza, “Nations Without Borders: Climate Security and the South in the Epoch of the Anthropocene”, *Strategic Analysis*, Cilt 39, No 6, 2015, s. 720-728.

85 Andrew Hurrell ve Sandeep Sengupta, “Emerging Powers, North-South Relations and Global Climate Politics”, *International Affairs*, Cilt 88, No 3, 2012, s. 463-484.

86 Simangan, “Where is the Anthropocene?”, s. 218.

büyük tarım, büyük finans ve fosil yakıtı kapitalizmi⁸⁷ ve onları meşrulaştıran zor ve rıza aygıtıdır. Buna göre, BM İklim Değişikliği 24. Taraflar Konferansının (COP24) sponsorları arasında Polonyalı kömür şirketlerinin (PGE, Tauron) bulunması tesadüf değildir. Yılda 100 milyardan fazla plastik şişe üreten Coca-Cola şirketi de, Madrid'teki 25. Taraflar Konferansının (COP25) girişinde “Eğer geri dönüşüm yapmamıza yardım etmeyecekseniz, Coca-Cola satın almayın!” reklamını kullanarak “yeşil badana” (*greenwashing*) yapmıştır. Yeşil badanaya başka bir örnek olarak, 2002 yılında “SpaceX” (Uzay Keşif Teknolojileri) şirketini kuran Batılı girişimci Elon Musk da, gezegenlerin kaderini belirleme karşılığında, uluslararası çevreci hareketlere 1 milyon ABD doları değerinde bağışta bulunmuştur. Meselenin bu boyutuna dikkati çeken Eleştirel Teori, Yeşil Teorinin gelişimi açısından çok önemlidir.

Ancak Manifesto sonrası Yeşil Teorinin Eleştirel Teoriden farklılığı daha ön plana çıkabilir. Yeşil Teori, meseleyi incelerken kapitalizmle ilişkili tarihsel dönemselleştirmeden ziyade, kapitalizm öncesine giden “uzun erimli” bir yaklaşımı benimser.⁸⁸ Dolayısıyla, Eleştirel Teori perspektifinden Antroposen'e alternatif olarak önerilen “Sermaye Çağı (*Capitalocene*)”⁸⁹ kavramına soğuk bakar. Ayrıca, Eleştirel güvenlik çalışmalarında vurgulanan “insani güvenlik” kavramını insan merkezci olduğu için yeterince eleştirel bulmaz.⁹⁰ Onun yerine, tüm türleri kapsayan “ekolojik güvenlik”⁹¹ kavramını önerir. Ayrıca, Gezegensel Siyaset Manifestosunda Eleştirel Teorinin özgürleşme çağrısı doğa merkezci bir çağrıya dönüşür: “Tüm Hayvanlar Birleşin!” (*All Animals Unite!*).⁹² Özetle, Eleştirel Teoriden beslenen Yeşil Teori aktivizmi, doğa merkezçiliği benimseyerek ve daha uzun erimli bakarak Eleştirel Teoriden farklılaşmaktadır. İzleyen kısımda Yeşil Teorinin Postkolonyalizm, Normatif Teori ve Feminizmle ilişkisi incelenecektir.

Postkolonyalizm ve Yeşil Teori Manifestosu

Yeşil Teori ve Postkolonyalizm arasında da güçlü bir etkileşim vardır. “Sivil İtaatsizlik” ve “Walden: Ormanda Yaşam”⁹³ eserlerinin sahibi Henry David Thoreau (1817-1862), hem ekolojik harekete hem de Postkolonyal siyasetin temsilcilerinden Martin Luther King ve Gandhi gibi güçlü liderlere ilham vermiştir. Manifestoya göre Yeşil Teori, Postkolonyalist perspektiften bakarak insanların Yerküreyi “kolonize ettiğini” ve hem doğa hem de yerli halklar üzerinde tahakküm kurduğunu vurgular.⁹⁴ Irk, milliyet, etnik köken ve cinsiyete dayalı ayrımcı uygulamaların yerini bugün daha görünmez ayrımcılıkların aldığı, özellikle de insan dışındaki türleri, hatta uzayı kolonize etmeyi doğal gören bir yaklaşımın meşrulaştırıldığı gözlenmektedir. Örneğin, yunusların kitlesel ölümleri hukuki anlamda “katliam” olarak tanımlanmaz çünkü “insan hakları”, insan dışı varlıklar için geliştirilmemiştir.⁹⁵

87 Burke et al., “Planet Politics”, s. 507.

88 Fishel et al., “Defending Planet Politics”, s. 211.

89 Jason Moore, *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, Oakland, CA, PM Press, 2016.

90 Jon Barnett, “Security and Climate Change”, *Global Environmental Change*, Cilt 13, No 1, 2003, s. 7-17; Lorraine Elliott, “Human Security/Environmental Security”, *Contemporary Politics*, Cilt 21, No 1, 2015, s. 11-24.

91 Matt McDonald, “Climate Change and Security”.

92 Burke et al., “Planet Politics”, s. 522.

93 Henry David Thoreau, *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, 6. Baskı, çev. Seda Çiftçi, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2007.

94 Fishel et al., “Defending Planet Politics”.

95 Robyn Eckersley, *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, New York, State University of New York Press, 1992, s. 22-25.

Spivak'a göre insanlar Gezegenin bir parçası olduklarını kabul etmek yerine, Yerküreyi adeta Dünya Bankası'nın logosuna indirgeyip dünyayı kontrol etme hırsına kapılmaktadır.⁹⁶ Özellikle Batılı toplumların "medeniyet standartları" diğer toplumlara yayılırken doğaya zararlı pratikleri de sistematik bir şekilde yaygınlaşmaktadır.⁹⁷ Batı, çevre konusunda bilinç kazanma ve standartlar getirme konusunda kendisini öncü ilan ederken, hem kendi eylemlerinin çevreye tahribatını yadsır hem de öteki toplumları aynı standartlara layık bulmadığını gösteren çifte standartçı uygulamalarını sürdürür.⁹⁸ Örneğin, Batılı refah ülkeleri yok edemedikleri ve geri dönüşümünü gerçekleştiremedikleri plastik, tekstil ve elektronik atıkları içeren "ekolojik riskleri"⁹⁹ sınır ötesine, özellikle üçüncü dünya ülkelerine ihraç etmektedir.¹⁰⁰

Oryantalizm, Manifestonun vurguladığı önemli konulardan biridir. Manifesto yazarları, doğanın ve Yerkürenin siyasi özne olarak düşünülmemeyeceği eleştirisine postkolonyalist bir dille yanıt vermiştir. Yerli kozmolojilerde, Batı dillerindeki zaman ve mekân ayrışması bulunmaz ve yerlilere ekim ve hasat gibi faaliyetleri ne zaman yapabileceklerini doğa söyler.¹⁰¹ Yeşil Teori Manifestosu da "Gezegen bize ne söylüyor?" cümlesiyle yerli kozmolojilerdeki "kayanın, bitkinin, hayvanın, gökyüzünün, doğanın insanla etkileştiği, dinlediği, konuştuğu" savlarına atıf yapmaktadır.¹⁰² Oysa, koloniciler, yerli halkların doğa merkezli kozmolojik yaklaşımlarını 'medenî Batı' ile uyumsuz görerek aşağılamıştır. Dahası, Batılılar kolonize ettikleri yerli toplulukların Batı medeniyetine ve teknolojik ilerlemesine katkısını yadsır.¹⁰³ Üstelik, yerlileri bilimsel düşünce yerine "mitlere inanan" irrasyonel bir tür olarak tanıtır.¹⁰⁴ Manifestonun eleştirisini yapan bir makale, "gezegenin de başlı başına siyasi bir aktör olabileceği" önermesini "gülünç" bulduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ Manifesto yazarları da Gezegenin insanla konuşması fikrinin "gülünç" bulunmasını, Batılı kolonicilerin yerli kozmolojilerle alay etmesine benzetmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Manifesto yazarları, siyasi ve akademik düşüncede doğayı temsilen Gaia'ya¹⁰⁷ atıfta bulunulmasını oryantalizm olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁸ Gaia'nın Batılı düşüncedeki yorumlanması kutsanırken, İnka mitolojisinde yeryüzünü temsil eden tanrıça 'Pachamama' gibi yerli toplulukların kozmolojileri yok sayılmaktadır.¹⁰⁹ Her ne kadar Postkolonyalizmden etkilenmişse de, Yeşil Teori doğa merkezli ontolojisiyle ve gezegensel kavramsallaştırmasıyla Doğu/Batı ikiliğine getirilen postkolonyal eleştirilerin de ötesine geçer.

96 Gayatri Spivak, *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*, Cambridge, Harvard University Press, 2012, s. 338.

97 Graham Huggan ve Helen Tiffin, "Green Postcolonialism", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, Cilt 9, No 1, 2007, s. 1-2.

98 Bengü Aydın Dikmen ve Defne Gönenç, "Çevresel bir Sorun Olarak Kirlilik", Zerrin Savaşan ve Hakan Günay (der.), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, İstanbul, Yetkin Yayıncılık, 2021, s. 399-432.

99 Daniel Faber, "Building a Transnational Environmental Justice Movement", Joe Bandy ve Jackie Smith (der.), *Coalitions Across Borders: Transnational Protest and the Neoliberal Order*, New York, Rowman and Littlefield, 2005, s. 43-69.

100 Eva Löwbrand et al., "Who Speaks for the Future of Earth?: How Critical Social Science Can Extend the Conversation on the Anthropocene", *Global Environmental Change*, Cilt 32, No 1, 2015, s. 211-218.

101 Linda Tuhiwai Smith, *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*, Londra, Zed Books, Londra, 1999.

102 Fishel et al., "Defending Planet Politics", s. 216.

103 Sandra Harding, *Sciences from Below: Feminisms, Postcolonialities, and Modernities*, Durham, Duke University Press, 2008.

104 Agathangelou, "Bruno Latour", s. 326

105 Chandler et al., "Anthropocene, Capitalocene", s. 198.

106 Fishel et al., "Defending Planet Politics", s. 216.

107 Antik Yunan'da mitolojik bir tanrıça.

108 Ibid.

109 Nidia Bustillos Rodriguez, "Andlar'da Yerli Kadın ve Pachamama İlişkileri", Emet Değirmenci (der.), *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar*, İstanbul, Derlem Yayıncılık, 2019, s. 49-55.

Normatif Teori ve Yeşil Teori Manifestosu

Normatif Teori ile Yeşil Teori ilişkisine bakmadan önce, Yeşil Teorinin genellikle normatif teori olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.¹¹⁰ Bu nedenle ikisinin de meşruiyet, özgürlük ve sorumluluk alanları konusunda benzer sorular ürettiği görülmektedir. Ancak Yeşil Teoride insanın Gezegene, biyosfere ve ekosistemlere karşı sorumlulukları merkezi önemdedir. Gezegensel Siyaset Manifestosunda, Uluslararası Ceza Mahkemesinin ‘insanlığa karşı’ işlenen suçların kapsamını ‘biyoçeşitliliğe karşı işlenen suçları’ da içerecek şekilde genişletmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹¹¹ Ayrıca, Amazon Havzası, Arktik, Antarktika ve Pasifik Okyanusu gibi yeryüzündeki başlıca ekosistemlerin BM nezdinde “ulus-devlet” statüsünde tanınması ve “Yerküre Sistemleri Konseyi” gibi insan ve diğer türlerin, ekosistemlerin ve bilim insanlarının da temsil edildiği yenilikçi küresel örgütlerin kurulması önerilmiştir.¹¹² Yeşil Teorinin normatif teoriden etkilenmesiyle oluşan “Kozmosiyaset” (*cosmopolitics*) anlayışına göre, ekosistemler ve su gibi insan yaşamına doğrudan etkileri olan öznelerin tanınması için konuşabilmesi ya da insanlar tarafından temsil edilmesi gerekmez.¹¹³ Dolayısıyla, kozmosiyaset, kozmopolitanizmin insan merkeziliğini reddeder.¹¹⁴

Kozmosiyaset tartışmalarında yükselişe geçen “insan ötesi kozmopolitanizm” veya “ekokozmopolitanizm” anlayışı, adil savaş teorisini insan dışı varlıkları kapsayacak şekilde geliştirir.¹¹⁵ 2003 yılındaki Irak savaşı sırasında yüzbinlerce sokak köpeğinin katledilmesinin asıl sorumlusunun insan merkezci paradigma olduğunu savunur.¹¹⁶ Manifesto yazarları da, ekokozmopolitanizmin tepeden inme ve tekseslilik yaratan siyasi çözümlere karşı bir siyaset izlediğini vurgular.¹¹⁷ Gezegensel Siyaset Manifestosuna göre, çevresel adaletle sosyal adaleti kaynaştıran yeni bir sorumluluk vizyonuna ve kozmopolitan düşünceye ihtiyaç vardır fakat kozmopolitanizmin liberal değil, düşünümsel türü¹¹⁸ benimsenmelidir. Manifesto, kömürün kimyasal kitle imha silahı gibi görülüp küresel çapta yasaklanması ve “Yerküre Sistemleri Konseyi” kurulması gibi öneriler getirmiş olsa da tepeden inme, tek tipleştirici liberal kozmopolitan yaklaşımları reddetmektedir.¹¹⁹ Manifesto doğayı, Yerküre/ Gezegen ve özne olarak kavramsallaştırır ve onun “sahip olunabilen, arşınlanıp araçsallaştırılabilen, kontrol edilebilen bir nesne olmadığını” vurgular.¹²⁰

110 Matthew Paterson, “Green Politics”, Scott Burchill et al. (der.), *Theories of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005; Eckersley, “Green Theory”; Jorgensen, “*International Relations Theory*”.

111 Burke et al., “Planet Politics”, s. 516; Fishel et al., “Defending Planet Politics”, s. 217.

112 Ibid.

113 Isabelle Stengers, “A Cosmopolitical Proposal”, Bruno Latour ve Peter Weibel (der.), *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, Cambridge, MIT Press, 2005, s. 94-103.

114 Audra Mitchell, “Is IR going extinct?”, *European Journal of International Relations*, Cilt 23, No 1, 2017, s. 20.

115 Erika Cudworth ve Stephen Hobden, “The Posthuman Way of War”, *Security Dialogue*, Cilt 46, No 6, 2015, s. 513-529.

116 Matthew Leep, “Stray Dogs, Post-Humanism and Cosmopolitan Belongingness: Interspecies Hospitality in Times of War”, *Millennium*, Cilt 47, No 1, 2018, s. 45-66.

117 Fishel et al., “Defending Planet Politics”, s. 214.

118 Burke et al., “Planet Politics”, s. 516; Fishel et al., “Defending Planet Politics”, s. 217.

119 Ibid.

120 Ibid., s. 215.

Feminizm ve Yeşil Teori Manifestosu

Feminizm de Yeşil Teori de Uluslararası İlişkiler paradigmasının yüksek/alçak politika ayrımının mağduru olmuştur. Feminizmin ilgi alanları olan “aile hayatı, bireylerarası ilişkiler, yerel meseleler”¹²¹ gibi konular Uluslararası İlişkiler alanında ikincil önemde sayılıp dışlanırken, Yeşil Teori ve çevre meseleleri ise özellikle ulusal sınırları aşan bakış açıları gerektirmeleri nedeniyle uzun süre ihmal edilmiştir. Yeşil Teorinin de Feminizmin de toplumsal aktivizmi¹²² olumsuz anlamda “radikal” ve “marjinal” olmakla itham edilir.¹²³ Manifestoya göre Yeşil Teori, feminizmin mücadele etme, teorinin sosyal olgudan kopuk olmaması ve teorisyenin toplumsal sorumluluklarının farkında olması gereğine yaptığı vurgudan etkilenmiştir.¹²⁴ Yine de Manifesto, Feminizmi hümanist ve insan merkezci yaklaşımından dolayı eleştirir ve Gezegenin *homo sapiens sapiens* dışında birçok tür ve ekosistemler içerdiğini vurgularak cinsiyet kavramının yeniden düşünülmesini tavsiye etmektedir.¹²⁵

Ekofeminizm, Yeşil Teoriye en yakın feminist yaklaşımdır. Feminist hareketler “dalgalar” olarak tarihsel ve düşünsel dönemlere ayrıldığında¹²⁶, ekofeminizmin ikinci dalgayla beraber doğduğu düşünülür.¹²⁷ İlk dalga feminizm, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kadınlar için de seçme ve seçilme hakkı talep eden *suffragettes* hareketiyle ivme kazanmışsa da, Batılı orta sınıf beyaz kadınların hareketi olarak görülmüştür. İkinci dalga feministler, 1960’lardan 1990’lara kadar NeoMarksist ve psiko-analitik teorilerin etkisiyle, feminizmin sadece beyaz Batılı kadınları temsil etmediğini, aynı zamanda tüm ezilenlerin sınıfsal mücadelesi olduğunu vurgulamıştır. Ataerkil, kapitalist ve normatif heteroseksüellik üzerine kurulu düzende hem kadının eş ve anne rollerini hem de güzellik yarışmaları gibi projelerle objeleştirilmesini sorunsallaştırmışlardır. Ekofeminizm de ikinci dalganın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

1970’lerden itibaren popülerlik kazanan ekofeminizm,¹²⁸ feminist hareketin nükleere karşı çevre hareketi ve çevresel adalet gibi geniş tabanlı toplumsal hareketlerle birlikte mücadelesine dayanır. Ekofeminizm aslında bir çatı terimdir; liberal, kültürel, sosyal, sosyalist akımlar üretmiştir. Genel olarak, Aydınlanmacı paradigmanın insanın akıl sayesinde doğanın hâkimiyetini kazandığı yönündeki görüşünü sorunsallaştırır. Kartezyen görüşe dayalı ataerkil toplumsal düzen, kadını da doğayı da edilgen olarak konumlandırmıştır. Doğanın da kadının da metalaştırılması ve sömürülmesinin asıl sorumlusu, ataerkil ve kapitalist düzenin hakimi olan Batılı, seçkin, beyaz, eril kesimdir.¹²⁹ Kadının ve doğanın tahakküm altına alınması arasında güçlü bir bağ kurar. Çeşitli roller altında doğaya da kadına da nesneleştirme, baskılama, değersizleştirme, şiddet, tecavüz, kısırlaştırma

121 Özlem Tür ve Çiğdem Aydın Koyuncu, “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, No 26, 2010, s. 8.

122 Akça Ataç ve Nur Köprülü (der.), “Toplumsal Cinsiyet ve Uluslararası İlişkiler: Kuram, Sorunlar ve Bakış Açıları”, *Kadın/Woman 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt XX, No 2, Aralık 2019, s. ix.

123 Burcu Özdemir Sarıgil, “Understanding the Localization of International Norms: Women’s Human Rights Norms in Turkey”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 138.

124 Burke et al., “Planet Politics”, s. 513.

125 Ibid.

126 Tür ve Aydın Koyuncu, “Feminist Uluslararası İlişkiler”.

127 Martha Rampton, “Four Waves of Feminism”, Pacific University Oregon, <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism> (Erişim Tarihi 17 Ekim 2021).

128 Mary Phillips ve Nick Rumens, *Contemporary Perspectives on Ecofeminism*, Abingdon, Routledge, 2015.

129 Greta Gaard, “Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-placing Species in a Material Feminist Environmentalism”, *Feminist Formations*, Cilt 23, No 2, 2011, s. 40.

gibi pratiklerle zarar verilmektedir.¹³⁰ Dolayısıyla kadınların, çevreci hareketlere aktif katılımı tesadüf değildir.¹³¹ Ekofeministlere göre, doğanın insan tahakkümünden kurtulması için önce ataerkil düzenin yıkılması gereklidir.

Ekofeministlere göre Yeşil Teori insan merkezcilikten ziyade, erkek egemen sistemi yeniden üreten 'androposantrizmin' aşılmasına odaklanmalıdır. Bazı ekofeministler, kadınların doğum yapma gibi özellikleri nedeniyle doğayla daha yakından bağlantılı olduğunu savunmuş, bu nedenle eleştirel ekofeministler tarafından biyolojik determinizmle ve özcülükle itham edilmiştir.¹³² Buna göre, 'doğa ana' ve doğurganlık vurgusu, sonradan kadın olanlar ya da anne olmayanların dışlanmasına yol açabileceği için feminist düşüncenin özünü çelişir.

Bazı ana akım feminist hareketler, Batı düşüncesinde kadının doğayla özdeşleştirilip özneselliğinin yok sayıldığını ifade ederek kadın ile doğa sorunlarının bir arada ele alınmaması gerektiğini savunur.¹³³ Üstelik, biyolojik ve toplumsal cinsiyet farkını açıklarken bile, Batılı yaklaşımların doğa ve kültürü ayrı dünyalar olarak tanımlayan ikilikçi yapısının ötesine geçememişlerdir.¹³⁴ Ana akım feministler, ekofeminizmi, ekoloji hareketinden doğmuş olduğu için reddettiklerini açıkça belirtmektedir.¹³⁵ Ekofeministlerin gezegendeki tüm türler ve adaletsizlikler için mücadele etmesinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununu gölgelemesinden çekinmektedirler.¹³⁶ Özellikle kadın bedeni üzerindeki toplumsal etkileri inceleyen feministler, gezegensel düzlemde düşünen "ekokozmopolitanizm"¹³⁷ yerine, yerel mekân-zaman algısına odaklanmayı tercih etmektedir.

Ekofeminizm, BM nezdinde iklim adaleti ve cinsiyet adaleti gündemlerinin birleştirilmesine ve "cinsiyet adaleti olmadan, iklim adaletinin gerçekleşmeyeceği"¹³⁸ fikrinin küresel siyaset gündemine girmesine ön ayak olmuştur.¹³⁹ Örneğin, UNESCO iklim değişikliğinin yanı sıra, biyoçeşitliliğin korunmasından felaket riskinin önlenmesine, ekosistemlerin ve denizlerin korunmasına kadar birçok alanda cinsiyet adaletini ön plana çıkarmaktadır.¹⁴⁰ Ancak, kadınların çevreyi koruma alanında sayıca fazlaşmasını yeterli bulmaz; "toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması" (*mainstreaming gender*) gerektiğini vurgular.¹⁴¹ Yeşil Teori, doğa merkezci bir perspektiften bakarak cin-

130 Judith Plant, (der.), *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*, Philadelphia, New Society Publishers, 1989; Val Plumwood, *Feminism and the Mastery of Nature*, Londra, Routledge, 1993.

131 Maria Mies ve Vandana Shiva, "What is Ecofeminism?", 1993, <http://www.wloe.org/WLOE-en/background/ecofeminism.html> (Erişim Tarihi 17 Ekim 2021).

132 Carter, "The Politics of the Environment", s. 74.

133 Stacy Alaimo, *Undomesticated Ground*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 2000, s. 4-14.

134 Ibid.

135 Elizabeth Grosz, *Time Travels: Feminism, Nature, Power*, Durham, Duke University Press, 2005, s. 34, 47.

136 Gaard, "Ecofeminism Revisited", s. 33.

137 Ursula Heise, *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*, Oxford, Oxford University Press, 2008.

138 Ayşe Ömür Atmaca ve Pınar Gözen Ercan, "Uluslararası Güvenliği Yeniden Düşünmek: Uluslararası İlişkiler Disiplininde Feminist Eleştiriler", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, 2018, s. 19-31.

139 Bkz. BM Kalkınma Programı, "Overview of Linkages Between Gender and Climate Change", 2012, https://www.undp.org/content/dam/undp/library/gender/Gender%20and%20Environment/PB1_Africa_Overview-Gender-Climate-Change.pdf (Erişim Tarihi 17 Ekim 2021).

140 Bkz. UNESCO "Climate Change and Gender Equality", <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/priority-areas/gender-and-science/cross-cutting-issues/climate-change-and-gender-equality/> (Erişim Tarihi 17 Ekim 2021).

141 Charlotte Bretherton, "Global Environmental Politics: Putting Gender on the Agenda?", *Review of International Studies*, Cilt 24, No 1, 1998, s. 85-100.

siyetle ilgili meselelere insan ötesi bir açıdan bakmayı ve cinsiyeti yeniden düşünmeyi önerir.¹⁴² Ekofeministler ise insan merkezlikten doğa merkezliğe geçmenin ideal olmadığını savunarak Yeşil Teoriden ayrılır.¹⁴³

Sonuç Yerine: Yeşil Teori Neden Hala Merkezde Değil?

Bu çalışmanın amacı, son dönemdeki Gezegenel Siyaset Manifestosu tartışmaları ışığında Yeşil Teorinin genelde aynı kategoride varsayıldığı ‘eleştirel teoriler’ olarak adı geçen İnşacılık, Postyapısalcılık, Eleştirel Teori, Postkolonyalizm, Normatif Teori ve Feminizmle arasındaki karmaşık etkileşimi incelemektir. Yeşil Teori eleştirel teorilerden beslenirken Normatif Teori ve Feminizmde görüldüğü gibi onları da etkileyerek ekokozmopolitanizm ve ekofeminizm gibi akımların doğmasına katkıda bulunmuştur. Ancak Yeşil Teori bu eleştirel teorileri aşmaktadır. İnsan merkezlik yerine doğa merkezliği savunan ve insan/insan olmayan ayrımının terk edilmesi gerektiğini düşünen Yeşil Teori, disipline “ontolojik şok”¹⁴⁴ vaat etmektedir. Bu da, Yeşil Teorinin yalnız ana akım teorilerden değil, diğer eleştirel teorilerden de ayrışmasına yol açmaktadır.

Bu makale, Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerde neden merkezde olmadığı sorusunun yeniden sorulmasını ve güncel tartışmalar ışığında Yeşil Teorinin diğer ‘eleştirel’ teorilerle etkileşimine daha detaylı bakılmasını tavsiye etmektedir. Kuhn’un paradigma tartışmasına dönülürse, Gezegenel Siyaset Manifestosu Yeşil Teorinin devrimci yönünü vurgulamaktadır. Düşünce sistemimize yerleşmiş olan insan merkezliğin aşılması paradigmatik dönüşüm ve atılımlar gerektirir. Düşüncelerimizi şekillendiren zihinsel evrenin sınırlılığının farkına varıp ötesine geçmeyi öğütler. Ancak teorinin gelişebilmesi için baskın paradigmanın ve ana akım teorilerin çizdiği ontolojik ve epistemolojik sınırların dışına çıkmaya cesaret edebilecek teorisyenlere ihtiyaç vardır.

Tıpkı diğer postpozitivist, eleştirel teoriler gibi Yeşil Teorinin de hegemonik ve tek bir çıkış yolu önerme kaygısı yoktur. Var olan siyasi ve ekonomik sistemlere yapısal eleştirisini sunar; ciddi dönüşümlerin gerekliliğine çağrı yapar. Ancak bu dönüşümlerin pratikte nasıl gerçekleşeceğine yönelik olarak tek bir yöntem üzerinde anlaşmaz. Örneğin, kömüre evrensel yasak getirme ve ekosistemlerin ulus statüsünde temsiliyeti gibi konularda gelen eleştirilere daha geçerli yanıtlar ortaya koyması gereklidir. Yeşil Teori sadece ana akım sorun çözen teorilerin temsilcileri nezdinde değil, eleştirel kabul edilen teorisyenlerce de yeterince anlaşılmamaktadır. Bu çalışmada Yeşil Teorinin, Uluslararası İlişkilerde başlıca eleştirel teoriler arasında yer alan İnşacılık, Postyapısalcılık, Eleştirel Teori, Postkolonyalizm, Normatif Teori ve Feminizm ile ilişkisini inceleme yolunda ilk adım atılmıştır. Kimine göre, Yeşil Teoriyi geliştirmek ve gezegenel perspektiften bakabilmek için “tüm Uluslararası İlişkileri bir tarafa bırakmak gerekir.”¹⁴⁵ Bu çalışmada bunun doğru olmadığı ortaya konmuştur. Diğer eleştirel teoriler Yeşil Teoriyi beslemekte, hatta ekokozmopolitanizm ve ekofeminizm örneğinde görüldüğü gibi Yeşil Teoriden etkilenecek dönüşmektedir. Yeşil Teori ve diğer eleştirel teoriler arasındaki karmaşık ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi, Uluslararası İlişkiler teorilerine ilişkin güncel tartışmalara önemli bir katkı sunabilir.

142 Mitchell, “Is IR extinct”, s. 20-21.

143 Emet Değirmenci (der.), *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2019.

144 Burke et al., “Planet Politics”, s. 522, dipnot 86; Fishel et al., “Defending Planet Politics”, s. 215.

145 Roland Bleiker, “Forget IR Theory”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Cilt 22, No 1, 1997, s. 57-85.

Bibliyografya

- Acharya, Amitav (2004). "How Ideas Spread: Whose Norms Matter?", *International Organization*, Cilt 58, No 2, s. 239-275.
- Agathangelou, Anna (2016). "Bruno Latour and Ecology Politics", *Millennium*, Cilt 44, No 3, s. 321-347.
- Alaimo, Stacy (2000). *Undomesticated Ground*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press.
- Alger, Justin ve Peter Dauvergne (2020). "The Translocal Politics of Environmental Norm Diffusion", *Environmental Communication*, Cilt 14, No 2, s. 155-167.
- Ataç, Akça ve Nur Köprülü (der.) (2019). "Toplumsal Cinsiyet ve Uluslararası İlişkiler: Kuram, Sorunlar ve Bakış Açıları", *Kadın/Woman 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt XX, No 2, 2019, s. i-xii.
- Atmaca, Ayşe Ömür ve Pınar Gözen Ercan (2018). "Uluslararası Güvenliği Yeniden Düşünmek: Uluslararası İlişkiler Disiplininde Feminist Eleştiriler", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, s. 19-31.
- Aydın, Mustafa ve Cihan Dizdaroğlu (2019). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler: TRIP 2018 Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 16, No 64, s. 3-28.
- Aydın Dikmen, Bengü (2020). "Global Climate Governance between State and Non-State Actors: Dynamics of Contestation and Re-Legitimation", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Özel Sayı, s. e59-e79.
- Aydın Dikmen, Bengü ve Defne Gönenç (2021). "Çevresel bir Sorun Olarak Kirlilik", Zerrin Savaşan ve Hakan Günay (der.), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, İstanbul, Yetkin Yayıncılık, s. 399-432.
- Barnett, Jon (2003). "Security and Climate Change", *Global Environmental Change*, Cilt 13, No 1, s. 7-17.
- Bleiker, Roland (1997). "Forget IR Theory", *Alternatives: Global, Local, Political*, Cilt 22, No 1, s. 57-85.
- Brand, Ulrich (2012). "Green Economy—the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development", *GAIA-Ecological Perspectives for Science and Society*, Cilt 21, No 1, s. 28-32.
- Bretherton, Charlotte (1998). "Global Environmental Politics: Putting Gender on the Agenda?", *Review of International Studies*, Cilt 24, No 1, s. 85-100.
- Burke, Anthony, Stefanie Fishel, Audra Mitchell, Simon Dalby ve Daniel J. Levine (2016). "Planet Politics: A Manifesto from the End of IR", *Millennium*, Cilt 44, No 3, s. 499-523.
- Bustillos Rodriguez, Nidia (2019). "Andlar'da Yerli Kadın ve Pachamama İlişkileri", Emet Değirmenci (der.), *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar*, İstanbul, Derlem Yayınları, s. 49-55.
- Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder ve Londra, Lynne Rienner.
- Carter, Neil (2007). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 43-44.
- Chandler, David (2019). "The Transvaluation of Critique in the Anthropocene", *Global Society*, Cilt 33, No 1, s. 26-44.
- Chandler, David, Erika Cudworth ve Stephen Hobden (2018). "Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR: A Response to Burke et al.'s 'Planet Politics'", *Millennium*, Cilt 46, No 2, s. 190-208.
- Clark, Nigel ve Kathryn Yusoff (2017). "Special Issue: Geosocial Formations and the Anthropocene", *Theory, Culture & Society*, Cilt 34, No 2-3, s. 3-23.
- Cox, Robert (1981). "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium*, Cilt 10, No 2, s. 126-155.
- Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2015). "The Posthuman Way of War", *Security Dialogue*, Cilt 46, No 6, s. 513-529.
- D'Souza, Rohan (2015). "Nations Without Borders: Climate Security and the South in the Epoch of the Anthropocene", *Strategic Analysis*, Cilt 39, No 6, s. 720-728.
- Dalby, Simon (2008). "Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, No 18, s. 179-195.
- Dalby, Simon (2016). "Framing the Anthropocene: The Good, the Bad and the Ugly", *The Anthropocene Review*, Cilt 3, No 1, s. 33-51.
- Değirmenci, Emet (der.) (2019). *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar*, İstanbul, Derlem Yayınları.
- Deudney, Daniel (1990). "The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security", *Millennium*, Cilt 19, No 3, s. 461-476.
- Dobson, Andrew (2000). *Green Political Thought*, 3. baskı, Londra, Routledge.
- Dobson, Andrew, Luc Semal, Mathilde Szuba ve Olivier Petit (2014). "Trajectories of Green Political Theory", *Natures Sciences Sociétés*, Cilt 22, No 2, s. 132-141.

- Eckersley, Robyn (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, New York, State University of New York Press, s. 22-25.
- Eckersley, Robyn (2013). "Green Theory", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (der.), *International Relations Theories*, 3. Baskı, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayınevi, s. 266-286.
- Elliott, Lorraine (2015). "Human Security/Environmental Security", *Contemporary Politics*, Cilt 21, No 1, s. 11-24.
- Erçandırılı, Yelda (2021). "Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, Çevrimiçi Erken Yayın.
- Erçandırılı, Yelda (2017). "Green (In)Security in International Relations Theory: A Critical Realist Perspective", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erçandırılı, Yelda (2015) "Yeşil Teori", Ramazan Gözen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 493-515.
- Faber, Daniel (2005). "Building a Transnational Environmental Justice Movement", Joe Bandy ve Jackie Smith (der.), *Coalitions Across Borders: Transnational Protest and the Neoliberal Order*, New York, Rowman and Littlefield, s. 43-69.
- Finel, Bernard (1998). "What Is Security? Why the Debate Matters", *National Security Studies Quarterly*, Cilt 4, No 4, s. 1-18.
- Fishel, Stefanie, Anthony Burke, Audra Mitchell, Simon Dalby ve Daniel J. Levine (2018). "Defending Planet Politics", *Millennium*, Cilt 46, No 2, s. 209-219.
- Fogel, Cathleen (2007). "Constructing Progressive Climate Change Norms: The US in the Early 2000s", Mary Pettenger (der.), *The Social Construction of Climate Change: Power, Knowledge, Norms, Discourses*, Aldershot, Ashgate, s. 99-120.
- Foucault, Michel (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*, çev. G. Burchell, New York, Palgrave Macmillan.
- Gaard, Greta (2011). "Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-placing Species in a Material Feminist Environmentalism", *Feminist Formations*, Cilt 23, No 2, s. 26-53.
- Gönenç, Defne (2021). "Conceptualizing Norm Fusion Through Environmental Rights", *Environmental Politics*, Cilt 30, No 3, s. 442-461.
- Green, Jessica F. ve Thomas N. Hale (2017). "Reversing the Marginalization of Global Environmental Politics in International Relations: An Opportunity for the Discipline", *Political Science & Politics*, Cilt 50, No 2, s. 473-479.
- Grosz, Elizabeth (2005). *Time Travels: Feminism, Nature, Power*, Durham, Duke University Press.
- Haas, Peter (2004). "When Does Power Listen to Truth? A Constructivist Approach to the Policy Process", *Journal of European Public Policy*, Cilt 11, No 4, s. 569-592.
- Hajer, Maarten ve Wytse Versteeg (2005). "A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics", *Journal of Environmental Policy & Planning*, Cilt 7, No 3, s. 175-184.
- Hamilton, Scott (2018). "The Measure of All Things? The Anthropocene as a Global Biopolitics of Carbon", *European Journal of International Relations*, Cilt 24, No 1, s. 33-57.
- Hamilton, Clive, François Gemenne ve Christophe Bonneuil (der.) (2015). *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis*, New York, Routledge.
- Harding, Sandra (2008). *Sciences from Below: Feminisms, Postcolonialities, and Modernities*, Durham, Duke University Press.
- Heise, Ursula (2008). *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*, Oxford, Oxford University Press.
- Hopf, Ted (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Cilt 23, No 1, s. 182.
- Huggan, Graham ve Helen Tiffin (2007) "Green Postcolonialism", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, Cilt 9, No 1, s. 1-11.
- Hughes, Jonathan (2000). *Ecology and Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hurrell, Andrew ve Sandeep Sengupta (2012). "Emerging powers, North–South Relations and Global Climate Politics", *International Affairs*, Cilt 88, No 3, s. 463-484.
- Inoue, Cristina Yumie Aoki (2018). "Worlding the Study of Global Environmental Politics in the Anthropocene: Indigenous Voices from the Amazon", *Global Environmental Politics*, Cilt 18, No 4, s. 25-42.
- Jorgensen, Knud Erik (2017). *International Relations Theory: A New Introduction*, 2nd edition, Londra, Palgrave.

- Keck, Margaret ve Kathryn Sikkink (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press.
- Kolasi, Klevis (2019). "Postyapısalcılığın Söylemsel Ontolojisinin Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 17, No 65, s. 83-100.
- Kolbert, Elizabeth (2014). *The Sixth Extinction: An Unnatural History*, New York, Henry Holt.
- Kuhn, Thomas (1991). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Latour, Bruno (1987). *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Cambridge, Harvard University Press.
- Leep, Matthew (2018). "Stray Dogs, Post-Humanism and Cosmopolitan Belongingness: Interspecies Hospitality in Times of War", *Millennium*, Cilt 47, No 1, s. 45-66.
- Levy, Marc (1995). "Is the Environment a National Security Issue?", *International Security*, Cilt 20, No 2, s. 35-62.
- Litfin, Karen (2003). "Planetary Politics"; John Agnew, Katharyne Mitchell ve Gerard Toal (der.), *A Companion to Political Geography*, Chicester, Wiley Blackwell, s. 470-482.
- Lövbrand, Eva, Silke Beck, Jason Chilvers, TimForsyth, Johan Hedrén, Mike Hulme, Rolf Lidskog ve EleftheriaVasileiadou (2015). "Who Speaks for the Future of Earth?: How Critical Social Science Can Extend the Conversation on the Anthropocene", *Global Environmental Change*, Cilt 32, No 1, s. 211-218.
- Mazlum, İbrahim (2018). "Küresel Siyaset ve Çevre", Evren Balta (der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim, s. 457-489.
- McDonald, Matt (2018). "Climate Change and Security: Towards Ecological Security?", *International Theory*, Cilt 10, No 2, s. 153-180.
- Meadows, Donella, Dennis Meadows, Jorgen Randers ve William W. Behrens III (1972). *The Limits to Growth*, New York, Universe Books.
- Mitchell, Audra (2017). "Is IR going extinct?", *European Journal of International Relations*, Cilt 23, No 1, s. 3-25.
- O'Neill, Kate (2009). *The Environment and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Onuf, Nicholas (1989). *World of Our Making*, Columbia, University of South Carolina Press.
- Özdemir Sarıgil, Burcu (2018). "Understanding the Localization of International Norms: Women's Human Rights Norms in Turkey", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paterson, Matthew (2005). "Green Politics", Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit ve Jacqui True (der.), *Theories of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, s. 235-257.
- Pattberg, Philipp ve Oscar Widerberg (2005). "Theorising Global Environmental Governance", *Millennium*, Cilt 43, No 2, 2015, s. 684-705.
- Pettenger, Mary (der.) (2007). *The Social Construction of Climate Change: Power, Knowledge, Norms, Discourses*, Aldershot, Ashgate.
- Phillips, Mary ve Nick Rumens (2015). *Contemporary Perspectives on Ecofeminism*, Abingdon, Routledge.
- Plant, Judith (der.) (1993). *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*, Philadelphia, New Society Publishers, 1989.
- Plumwood, Val (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*, Londra, Routledge.
- Rothe, Delf (2020). "Governing the End Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene", *Millennium*, Cilt 48, No 2, s. 143-164.
- Rumelili, Bahar (2009). "Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yerel-Görüşlülük ve Doğu'nun Özneselliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, No 23, s. 45-71.
- Schumacher, Ernst Friedrich (1973). *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*, Londra, Vintage Books.
- Selby, Jan (2014). "Positivist Climate Conflict Research: A Critique", *Geopolitics*, Cilt 19, No 4, s. 829-856.
- Simangan, Dahlia (2020). "Where is the Anthropocene? IR in a new geological epoch", *International Affairs*, Cilt 96, No 1, s. 211-224.
- Smith, Steve (2010). "Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (der.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 2. Baskı, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayınevi, s.1-13.

- Smith, Steve (1993). "Environment on the Periphery of International Relations: An Explanation", *Environmental Politics*, Cilt 2, No 4, s. 28-45.
- Söker, Çağlar ve Erdem Özlük (2018). "Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkeze Taşımak: Temel Yaklaşımlar ve Tartışmalar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 13, No 1, s. 227-262.
- Spivak, Gayatri (2012). *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*, Cambridge, Harvard University Press.
- Stengers, Isabelle (2005). "A Cosmopolitical Proposal", Bruno Latour ve Peter Weibel (der.), *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, Cambridge, MIT Press, s. 94-103.
- Sümer, Vakur (2016). "Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişikliği", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5.Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, s. 393-402
- Tan Gülcan, Duygu (2018). "Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, s. 49-63.
- Tarhan, Kamil (2018). "Küresel Çevre Sorunlarının Politikleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Analiz", *International Journal of Social and Humanities Sciences*, Cilt 2, No 1, s. 152-170.
- Thoreau, Henry David (2007). *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, 6. Baskı, çev. Seda Çiftçi, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Tuana, Nancy (2008). "Viscous porosity: Witnessing Katrina", Stacy Alaimo ve Susan Hekman (der.), *Material Feminisms*, Bloomington, Indiana University Press, s. 188-213.
- Tuhiwai Smith, Linda (1999). *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*, Londra, Zed Books, Londra.
- Tür, Özlem ve Çiğdem Aydın Koyuncu (2010). "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, No 26, s. 3-24
- Uysal Oğuz, Ceren ve Senem Atvur (2018). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Lisans Programlarında Çevre ile İlgili Derslerin İncelenmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, No 3, s. 2512-2527.
- Ünal, Serhan (2014). "Yeşil Teori", Mehmet Şahin ve Osman Şen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, Ankara, Kripto, s. 229-251
- Walt, Stephen (1991). "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Cilt 35, No 2, s. 211-239.
- Waters, Colin, James Syvitski, Agnieszka Galuszka, Gary Hancock, Jan Zalasiewicz, Alejandro Cearreta, Jacques Grinevald, Catherine Jeandel, J. R. McNeill, Colin Summerhayes ve Anthony Barnosky (2015). "Can Nuclear Weapons Fallout Mark the Beginning of the Anthropocene Epoch?", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Cilt 71, No 3, s. 46-57.
- Yalvaç, Faruk (2015). "Uluslararası İlişkilerde Teori", Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.31-63.
- Youatt, Rafi (2017). "Personhood and the Rights of Nature: the New Subjects of Contemporary Earth Politics", *International Political Sociology*, Cilt 11, No 1, s. 39-54.